

TREBALL DE CAMP LES SÉQUIES DE FONTANET I DE TORRES

GRUP HORTA-RIU
ATENEU POPULAR DE PONENT

RECS HISTÒRICS: PAGESIA, HISTÒRIA I PATRIMONI
IX CONGRÉS SOBRE SISTEMES AGRARIS, ORGANITZACIÓ
SOCIAL I PODER LOCAL

Quim Abadia
Antoni Benavente
Jordi Bolòs
Marc Coca
Xavier Eritja
Xavier Esterri, coordinador
Esther Fanlo
Josep Forns
Josep Ramon Gallart
Marc Sans
Eduard Trepà
Enric Vicedo

INTRODUCCIÓ

Lleida és al centre d'un dels territoris més àrids de Catalunya ja que registra uns nivells de pluviositat molt baixos i, alhora, és una de les zones agràries més pròsperes al llarg de la història. Els recursos hídrics que proporciona el riu Segre i la transformació que ha significat el regadiu a través de la xarxa de séquies i canals, és la base d'aquesta prosperitat.

És un fet que l'aigua ha estat el principal motor de desenvolupament de la nostra regió amb l'horta com a eix central, ja en temps antics es van configurar els models de regadiu que perduren fins als nostres dies. Aquests sistemes són fruit de la història, de segles de treballs i experiències que han anat configurant-se poc a poc, mantenint sempre una gran importància fins a l'actualitat.

A les terres on es dona escassetat d'aigües pluvials es necessària la domesticació de rius i torrents per tal de captar aquest recurs tant valuós, les séquies i els canals es converteixen llavors en els elements catalitzadors.

El riu i l'horta apareixen sempre com els elements definidors de la ciutat. En alguns casos però, es posa en valor el treball que s'ha fet al voltant de l'aigua en un territori de poca pluviositat. Així ens ho recorda Antonio Ponz, un viatger valencià que al segle XVIII elogia l'oasi que representa aquesta horta tenint en compte les terres de secà que l'envolten:

“Quisiera yo hacer un alto por un instante y comparar la ingeniosa industria de los pasados llerdenses en buscar su utilidad violentando a los rios para conseguirla, y horadando peñascos por donde corriesen las aguas con la floxedad de otros mil pueblos de España que, pudiéndose aprovechar de los suyos con menor trabajo que les costó a los de Lérida, dejan pasar los rios y arroyos por sus términos, sin sacar de ellos ningún provecho”.

Per entendre millor aquest relat només cal mirar el paisatge que envolta el nostre territori i veure la seva composició. En primer terme el riu, un corredor natural amb espais de gran interès ambiental pròxims a la ciutat com la mitjana o els aiguamolls de Rufeà, però amb molts més indrets al llarg del seu curs pels pobles més propers com per exemple lo Sot del Fuster a Vilanova de la Barca o la mitjana d'Alcoletge, entre altres.

I en segon terme, les séquies que estructuraven l'espai agrícola de l'horta. Allunyada de la força dels corrents inesperats del riu, una séquia permet manejar l'aigua per regar terres de forma controlada i per diversos usos industrials. El seu disseny és relativament senzill, es necessita un punt de captació o entrador de l'aigua del riu que s'aconsegueix elevat el nivell per mitjà d'una presa. L'aigua que hi penetra és conduïda mantenint una mateixa cota, fins que a la fi del trajecte, l'aigua restant es vessa en un clamor que acaba retornant-la al riu. Tot i que a la Península ibèrica constatem l'existència de complexes xarxes de reg d'època musulmana, els estudis més destacats es centren en l'època medieval, per bé, que a Lleida manquen estudis que puguin donar llum sobre quina va ser l'evolució que es va donar als sistemes hidràulics més primigenis.

De totes les séquies d'origen musulmà identificades a Lleida, la séquia de Fontanet és la més rellevant. Es desconeix l'origen històric concret, tot i que els indicis ens porten al moment de la consolidació i l'expansió urbana que experimenta la ciutat de Lleida a partir del segle X. El traçat històric de la séquia de Fontanet tenia uns 20 km. aproximadament amb el seu punt d'origen a Tèrmens, des d'on captava l'aigua del riu Segre. Actualment el seu inici està situat al terme de Vilanova de la Barca on pren l'aigua del canal de Balaguer, després passa per Alcoletge i s'endinsa al terme de Lleida travessant les partides de Grenyana i Fontanet. Finalment arriba a Lleida ciutat per davant del polígon industrial el Segre en direcció al barri de la Bordeta, on dona aigua a la immensa horta de les partides d'Albarés, Copa d'Or i Sot de Fontanet.

En conjunt rega unes 800 hectàrees de terra i condueix l'aigua per una mateixa cota durant un trajecte d'uns 12 km. Les dimensions de l'actual séquia de Fontanet avui ens poden semblar més aviat petites comparant-les amb els grans regadius del canal Pinyana o del mateix canal d'Urgell, però si tenim en compte l'època històrica en què es va construir, l'hem de considerar una gran i important infraestructura que va ser bàsica per al desenvolupament de la ciutat de Lleida i el seu entorn.

A més, també pel marge esquerra hi discorre la séquia feudal de Torres. Aquesta séquia, que actualment pren les aigües del canal de Seròs poc després les comportes de La Canadenc i rega l'horta d'Albatàrrec, Montoliu, Sudanell fins a Torres de Segre, té el seu origen en l'època feudal, poc després de la conquesta cristiana. Sabem que a finals de segle XII ja estava en funcionament i que el seu origen és molt possible que es remunti a 1184, quan Alfons I autoritzà Ramon de Cervera per a construir una sistema de regadiu que anés des de Castelpagès (Vilanova de la Barca) fins als termes de Torres de Segre i Gebut (Soses).

El treball de camp que presentem a continuació, pretén donar a conèixer aquesta important séquia a través de quatre punts de parada que ens ajudaran a entendre el seu funcionament i relació amb el territori. Donat que l'extensió del seu curs no es pot encabir en unes hores, s'han prioritzat una sèrie d'elements que ens ajudaran a explicar els seus orígens i evolució, així com la seva importància per la ciutat de Lleida. Tot i això, a la pàgina final d'aquest dossier adjuntem les coordenades dels principals punts d'interès de la séquia per tal de facilitar la seva ubicació al territori.

Vilanova de la Barca

Aquest és el municipi on actualment neix la séquia de Fontanet mitjançant un punt de captació d'aigua al canal de Balaguer. Abans de la construcció d'aquest canal a principis de la dècada dels anys seixanta del segle XX, la séquia tenia el seu punt d'inici al terme de Tèrmens, on captava directament les aigües del riu Segre a través d'un entrador. Aquest canvi de model de captació és un dels aspectes a destacar, ja que marcarà profundament el funcionament i el traçat d'aquest sistema de regadiu, així com la seva posterior evolució. En aquesta zona existeixen diversos elements arquitectònics que encara perduren com ponts o antigues construccions i altres que s'han perdut per sempre, com per exemple l'antiga canalització que conduïa l'aigua o la mina de Vilanova de la Barca, lloc per on la séquia creuava soterrada aquesta població. També ens resten històries i anècdotes que s'han transmès de generació en generació i que, d'alguna manera, ajuden a completar tot un imaginari col·lectiu que acompanya sempre les tasques relacionades amb el regadiu.

Molí de Cervià

Ja dins el terme municipal de Lleida i en ben mig de l'horta més propera a la ciutat, visitarem el molí de Cervià, un dels testimonis arquitectònics més importants relacionats amb la séquia que ha arribat als nostres dies. Documentat per primer cop al segle XIII, aquest imponent molí d'origen medieval va ser, juntament amb el de Vilanoveta o Sant Anastasi, un dels motors de desenvolupament de la ciutat de Lleida al llarg del temps. Per bé que pràcticament sempre ha estat un molí fariner, també ha estat dedicat a altres funcions com per exemple serradora de pedra per la indústria del marbre o, fins i tot, en la seva darrera època cap a finals de la dècada dels anys vuitanta del segle XX, com a petita central elèctrica. Actualment està en greu perill de desaparició, ja que el seu estat ruïnós amenaça seriosament la seva estructura. És per aquest motiu que un dels objectius latents d'aquesta visita és sensibilitzar al màxim nombre de persones sobre la seva situació.

Moli de Vilanoveta o Sant Anastasi

Situat al barri de la Bordeta de Lleida, aquest molí fariner va ser una de les grans infraestructures vinculades a la séquia de Fontanet amb un paper molt destacat en el desenvolupament de la ciutat. En termes del territori que abasteix d'aigua la séquia, està situat a la seva part final, pocs quilòmetres abans del seu punt de desguàs. El fet de que es trobi dins l'entramat urbà de la ciutat és un dels seus trets distintius. És tracta del molí que més temps va trigar a caure en desús (a principis dels anys 90 del segle XX). Rep l'aigua del ramal que es desprèn de la séquia un metres més amunt i, un cop aprofitada l'aigua, segueix en direcció a la partida Copa d'Or per tornar-se a dividir en dos braços més que donen aigua a l'horta de l'últim tram de la séquia. Després de deixar de funcionar va ser adquirit pel l'Ajuntament de Lleida i posteriorment rehabilitat, tot i que poc en queda del seu aspecte de molí medieval. L'edifici està format per quatre plantes, amb una zona exterior on s'hi pot observar el salt d'aigua. A la planta baixa encara hi resta part de la darrera maquinària que feia moure les moles.

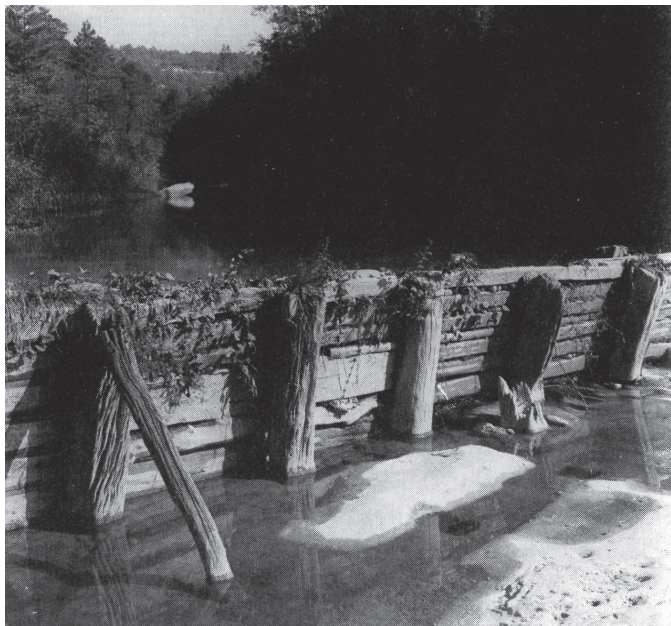
Xoperal del Tòfol

El darrer lloc del recorregut és un magnífic indret de ribera del riu Segre que es troba situat entre les partides de Copa d'Or i Sot de Fontanet, a pocs quilòmetres del terme municipal d'Albatàrrec. Es tracta de la zona on la séquia de Fontanet té el seu punt final i retorna gran part de l'aigua sobrant al riu Segre a través del torrent de la Femosa. Aquí podem destacar l'existència en el passat d'una de les activitats que tradicionalment han estat molt arrelades a les zones properes al riu; els passos de barca. En aquest cas les conegudes com barques del Tòfol, servien per traslladar mercaderies i persones de costat a costat de riu i van ser de gran importància en aquesta part de l'horta de Lleida. Hi ha constància de diverses barques associades al riu Segre al seu pas per Lleida i pobles propers i, fins i tot, antigament a la zona de la peixera de la séquia de Fontanet al terme de Tèrmens, hi havia una barca dedicada a tasques de manteniment documentada des del segle XV. Finalment, farem menció a la séquia de Torres, ja que part de la seva canalització passa per aquesta zona, i del pont del Boc de Biterna, situat a pocs metres de distància.

1. VILANOVA DE LA BARCA

LA PEIXERA DE TÉRMENS

Una peixera és una resclosa, que pot ser feta amb estaques, rames, pedres i gleves, i que serveix per a desviar l'aigua d'un riu cap a una séquia o canalització, la qual és utilitzada, per exemple, per a regar unes terres o per a moure molins. Cal assenyalar que la paraula peixera no prové pas de

Peixera antiga d'un molí a Merlès (entre el Berguedà i Osona)

peix, com podria semblar a primer cop d'ull. Tal com diuen els lingüistes, deriva del mot llatí *paxillus*, pal no gaire gran. Això ja ens està indicant que aquestes rescloses no eren grans assuts fets de pedra treballada, sinó que eren un barratge de pals clavats a terra i de branques. De fet, a la riera de Merlès (que separa el Berguedà i Osona), fins fa pocs anys encara eren visibles rescloses fetes amb bigues clavades a la roca del llit del riu. Si ens fixem en la documentació medieval, també ens adonem que de vegades hi havia peixeres fetes de tal manera que no impedièn el pas de les barques pel riu (així per exemple amb relació a l'Ebre, prop de Tortosa). Tota aquesta informació ens permet de saber com podia ser la peixera que desviava l'aigua del Segre per a dur-la a la séquia de Fontanet. D'altra banda, les fotografies aèries de l'any 1956 encara permeten intuir un petit salt d'aigua que travessava de forma esbiaixada el curs del Segre, el qual potser és el record del desnivell de l'antiga peixera creada per primer cop al darrer quart del segle XII i que ben segur hagué de ser refeta moltes vegades al llarg dels segles.

CREACIÓ DE LA NOVA SÈQUIA DE FONTANET

Hem de datar l'origen d'aquest tram superior de la séquia de Fontanet l'any 1184. El mes de desembre d'aquest any, el rei Alfons I de Catalunya-Aragó va autoritzar Ramon de Cervera per fer una séquia que anés des de Castellpagès (al terme de Vilanova de la Barca) fins a Torres de Segre i Gebut. Aquesta séquia era una ampliació, cap al nord-est, de l'antiga séquia d'època islàmica (que tenia la peixera uns 7,5 km riu avall). Aquest document també assenyalava que el traçat principal de la séquia de Fontanet, que en principi moria a la Femosa, es podia estendre, així mateix, cap al sud-oest, cap a Torres de Segre.

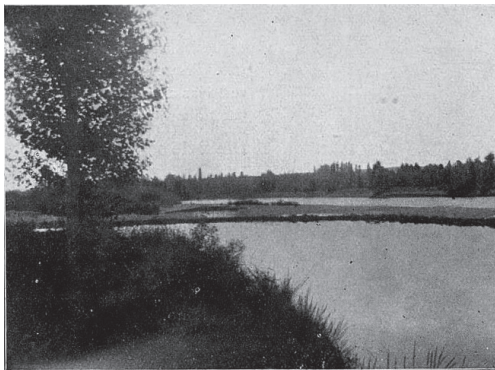

Detall de l'antiga canalització de la séquia de Fontanet (Jordi Bolòs)

L'ENTRADOR DE TÉRMENS

Tot i que pràcticament no en queda cap resta visible, l'entrador de Tèrmens té un simbolisme molt important per entendre la séquia de Fontanet. És un dels pocs vestigis que ens queda del tradicional sistema de captació d'aigua directament del riu Segre i d'un model de regadiu històric que ha perdurat durant més de 800 anys. Sobre el llit del riu encara s'intueixen algunes de les roques que el formaven, dirigides en diagonal per aconseguir

la parada o presa que desviava el cabal del riu cap a la peixera que donava lloc a l'origen de la séquia. En desús des de la construcció del canal de Balaguer als inicis de la dècada dels seixanta i després de notables canvis en la zona on s'ubica, ens remunta a un època en què la captació de l'aigua per al regadiu era molt complexa i presentava tota una sèrie de reptes de difícil gestió. Només persones molt vinculades a aquest indret recorden quines eren les seves característiques, les laborioses tasques de reparació i manteniment, així com la importància cabdal del seu bon funcionament per assegurar el regadiu.

Presa i boca de la séquia de Fontanet a Tèrmens
(Diari de l'Exposició de la Confederació Sindical
Hidrogràfica de l'Ebre, Lleida, 1928).

Lloc on estava situat l'entrador de Tèrmens
(Antoni Benavente).

LA MINA DE VILANOVA DE LA BARCA

Un dels problemes estructurals de la séquia de Fontanet –com la major part de séquies medievals- era la seva fragilitat front riuades que periòdicament i amb una periodicitat que depenia de conjuntures meteorològiques concretes. Per exemple, a la segona meitat del segle XVIII hi ha documentació abundant sobre destrucció parcial o gairebé total de l'assut de la séquia de Fontanet.

El 5 de març de 1755 es deia que “la Presa del Segre derrotada mucha parte sobre de estar construhida de solo quatro años, y se va dirruhiendo de dia en dia por las causas mque se dexan conocer, que si fuese firmemente construhida, como la de Piñana, estaria ahun permanente...”. Ja el mes de desembre de 1754, en ocasió d’haver avaluat els mals fets per la riuada del 3 de novembre, es trobaren dos portillons que s’haurien de tancar mitjançant pedres d’uns 80 a 100 quintars de pes.

El 4 de gener de 1769, per exemple, s’atorga a un paleta de Lleida l’obra de trencar el penyal que hi ha damunt a la boquera de la nova presa de Fontanet al terme de Vilanova de la Barca per 530 lliures barceloneses. Haurà de portar la pedra generada amb l’explosió amb pólvora fins la séquia nova per la qual cosa la junta li cedeix la barca que serà menada pel sequier. L’obra haurà de ser feta durant el mes de febrer.

Punt d'entrada de la mina de Vilanova de la Barca
(Xavier Esterri).

El 17 de març de 1786 la mateixa junta atorga l'obra de posar 700 carretals d'un mínim de 10 quintars cadascú a la presa del Segre a Vilanova de la Barca. Les pedres seran mesurades per un mestre de cases, la qual cosa posa en evidència que es volia fer una reparació d'una solidesa adequada per la tecnologia constructora de l'època. Això implicava rebutjar els carretals de menor dimensió. El 10 de febrer de 1789 es torna a trencar la presa de Vilanova i torna a caler tirar carretals.

Com podem deduir del que hem explicat, l'assut de Fontanet a Vilanova de la Barca es destrueix i construeix al llarg dels temps. Els exemples de la segona meitat del segle XVIII explicats poden no ser els únics, però reflecteixen ben bé la fragilitat del sistema quan el riu Segre porta les aigües desbocades amb cabals enormes.

ALCOLETGE

Els regidors d'Alcoletge tenien concedida l'aigua de reg a cens emfitèutic per una quantitat anual de 15 lliures, que cada cop era menys onerosa al poble ja que l'augment dels preus del segle XVIII feien que la quantitat fos cada cop menor en termes reals. Encara el 1851 l'alcalde pagava les mateixes 15 lliures, quantitat una mica menor que la que pagava el Capítol per Montagut, 20 lliures.

Punt d'inici de la Secleta d'Alcoletge
(Antoni Benavente).

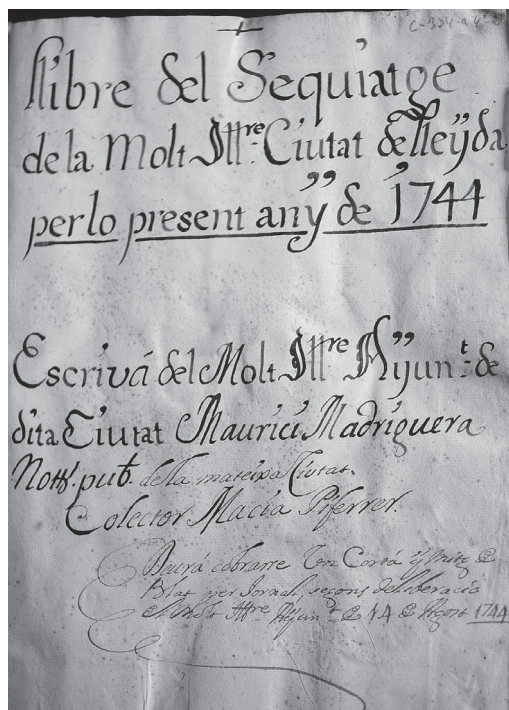
res. El comú d'Alcoletge, quan s'havia d'efectuar alguna obra nova, demanava autorització a la junta com feu el 2 de maig de 1786 que presenta un memorial "relativo a que se conceda hacer una Parada a la Azequia de Villanueva de la Barca para poder regar las tierras de su término", petició que fou acceptada sense problemes responnent que es posessin d'acord amb el "casero de Villanueva" perquè inspeccioni la parada i els regidors de Vilanova s'hauran de responsabilitza dels possibles efectes negatius.

EL SEQUIATGE A L'HORTA DE LLEIDA

Els diversos pobles regants amb les séquies de Pinyana i de Fontanet pagaran un cens anual –fins 1758 a l'ajuntament de Lleida i a partir d'aquest moment a la Junta de Sequiatge- per tal de poder gaudir de les aigües, amb alguna excepció com Almenar que tindrà el control directe de les aigües de reg. Al segle XVIII tenien acensada l'aigua els regidors d'Alcoletge, Soses, la Portella, Corbins, Vilanova de Segrià, Benavent, Alandí, Alguaire i Alcarràs; els Hos-

pitalers per Corbins, Alguaire i Torres de Segre; el Capítol per Montagut, el marquès de Benavent i el bisbe de Lleida per Sant Ruf. Cada ajuntament o senyoria fixava els sequiatges a pagar.

En el cas dels regants de Lleida sembla haver-hi una superfície màxima d'uns deu mil jornals regats per Pinyana i Fontanet. En anys normals es pagava una quantitat molt reduïda –un quartà de blat per jornal, és a dir, uns sis litres de blat-, que podia ser incrementada en anys de dificultats. A la segona dècada del segle XX, el sequiatge passarà a pagar-se en diners i també s'establirà una tarifació per als usos no agraris en funció de l'aigua emprada. Actualment, la tarifa dels usos industrials es fa per equivalència amb hectàrees.

Cada any s'elaborava un llibre on constaven tots els regants de l'Horta de Lleida i el que havien de pagar per sequiatge.

LA JUNTA DE SEQUIATGE

Davant les queixes dels usuaris de Pinyana i Fontanet davant les autoritats, el 20 de juliol de 1758 el Consell de Castella crea la “Junta de Distribución y Administración del Sequiage de la Ciudad de Lérida”, amb unes ordinacions provisionals. No serà fins el 31 de gener de 1794, amb l'aprovació de les ordinacions definitives, que tindrà unes normes detallades sobre els torns de reg, les infraccions, la preferència del reg sobre la molta i la possibilitat de fer accions per facilitar el reg dels cultius d'estiu.

Escut de la ciutat de Lleida a la façana de la Casa de l'Aigua, a Castillonroi (Enric Vicedo).

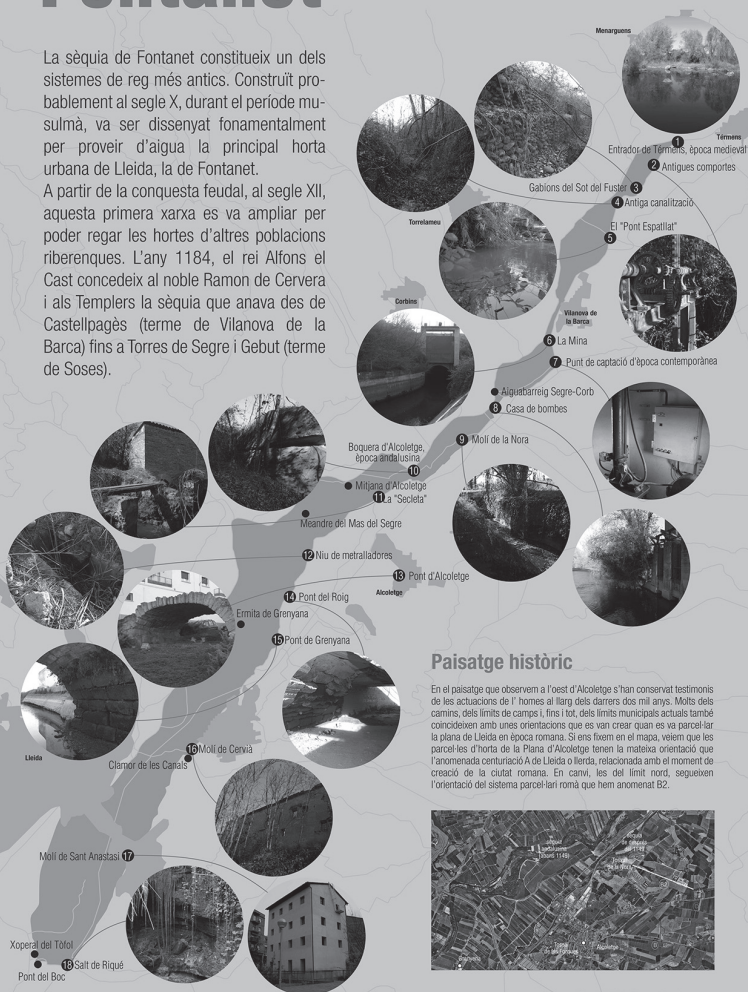
En aquestes juntes hi havia una presència majoritària de les classes dirigents, tot i una representació minoritària de pagesos. La junta de 1758 estava constituïda per un regidor, un prebendat del Capítol de canonges, un representant de la clerecia menor i dos pagesos elegits per la Confraria de Llauradors. A les ordinacions definitives de 1794 s'hi afegeix un representant dels hisendats de professió liberal també coneguts com a gaudins. Amb la revolució de 1868 els eclesiàstics no tindran representació i hi haurà també un regidor, els representants dels pagesos, l'alcalde de Lleida sense vot i durant un cert temps un representant dels industrials. Però no serà fins la reforma de 1918-20 que s'incorporarà un nou representant elegit per la Societat Agrícola Pràctica i un altre pel Sindicat d'Industrials de Lleida.

El 1938 l'estat negà la inscripció de les aigües a nom de la Junta de Sequiatge i s'exigí la creació d'una comunitat com marcava la llei d'aigües. A la segona meitat del segle XX es crearà la Comunitat Central de Regants dels Canals de Pinyana i Fontanet primer (1955) i la Comunitat General després (1967). El 1963 es segregà la séquia de Fontanet però formarà part de la Junta de Sequiatge (amb la Comunitat de l'Horta de Lleida). El 1990 aquesta es dividirà en dues: Junta de Sequiatge (només Horta de Lleida) i Fontanet, amb institucions pròpies cadascuna d'elles.

Sèquia Fontanet

La sèquia de Fontanet constitueix un dels sistemes de reg més antics. Construït probablement al segle X, durant el període musulmà, va ser dissenyat fonamentalment per proveir d'aigua la principal horta urbana de Lleida, la de Fontanet.

A partir de la conquesta feudal, al segle XII, aquesta primera xarxa es va ampliar per poder regar les hortes d'altres poblacions riberenques. L'any 1184, el rei Alfons el Cast concedeix al noble Ramon de Cervera i als Templers la sèquia que anava des de Castellpagès (terme de Vilanova de la Barca) fins a Torres de Segre i Gebut (terme de Soses).

Paisatge històric

En el paisatge que observem a l'oest d'Alcoletge s'han conservat testimonis de les actuacions de l'home al llarg dels darrers dos mil anys. Molts dels camins, dels límits de camps i, fins i tot, dels límits municipals actuals també concideixen amb unes orientacions que es van crear quan es va parcel·lar la plana de Lleida en època romana. Si ens fixem en el mapa, veiem que les parcel·les d'horta de la Plana d'Alcoletge tenen la mateixa orientació que l'anomenada centuriació A de Lleida o l'horta, relacionada amb el moment de creació de la ciutat romana. En canvi, les del límit nord, segueixen l'orientació del sistema parcel·lari romà que hem anomenat B2.

**HORTA
RIU**

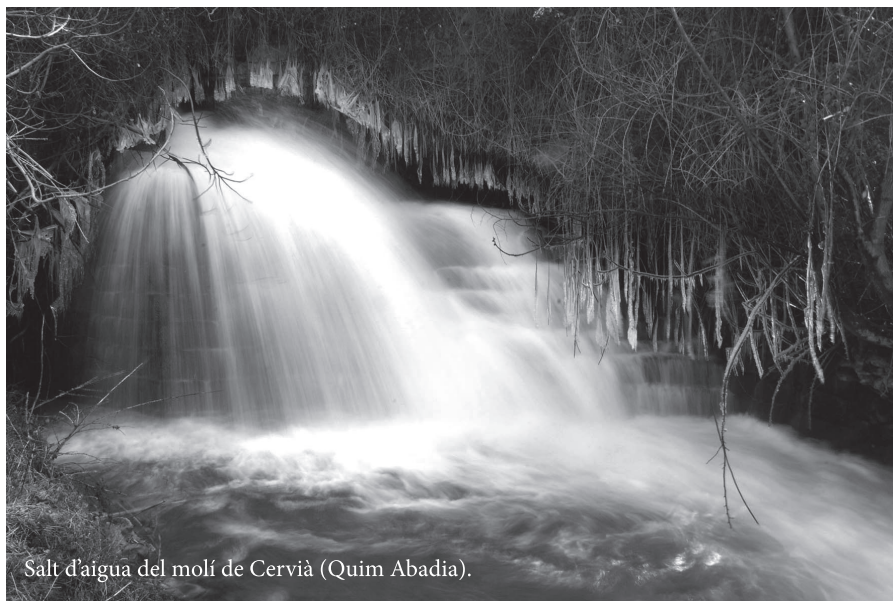
Grup d'Estudis
Ateneu Popular de Ponent

2. EL MOLÍ DE CERVIA

Està situat en ben mig de l'horta, concretament a la partida de Grenyana, i tot i la seva antiguitat, es troba en una situació lamentable. Va ser un molí fariner documentat per primer cop el 1260, tot i que probablement la seva construcció devia ser anterior. Inicialment, el molí devia ser propietat del llinatge dels Cervià, família estretament lligada al municipi durant els segles XII i XIII. Sembla que més tard la propietat passaria, al llarg del temps, per diverses mans fins que l'any 1340 es troba sota l'administració del Comú de la ciutat, juntament amb la séquia de Fontanet. A partir d'aquesta data el Consell de la Paeria els cedeix en arrendament. Fou llavors, a mesura que es van construir nous edificis, que es converteix en un petit complex industrial format per dos edificis que van funcionar com a molins de diferent ús, tot i que en aquests moments un d'ells, el més petit, es troba en un estat totalment ruïnós. És un indret amb detalls magnífics, com per exemple, el salt d'aigua de la séquia al seu pas pel molí, diverses inscripcions que ens indiquen la data d'algunes reestructuracions o l'escultura renaixentista de Sant Anastasi, patró de la ciutat, que data del 1697, moment en el que es decideix fer unes obres d'ampliació. En ell s'hi poden veure fins a tres fases constructives i, actualment, es troba en greu risc de desaparèixer ja que fa pocs anys va perdre la teulada, fet que ha provocat una acceleració preocupant en la seva degradació. El molí de Cer-

Façana del molí de Cervià (Antoni Benavente).

Salt d'aigua del molí de Cervià (Quim Abadia).

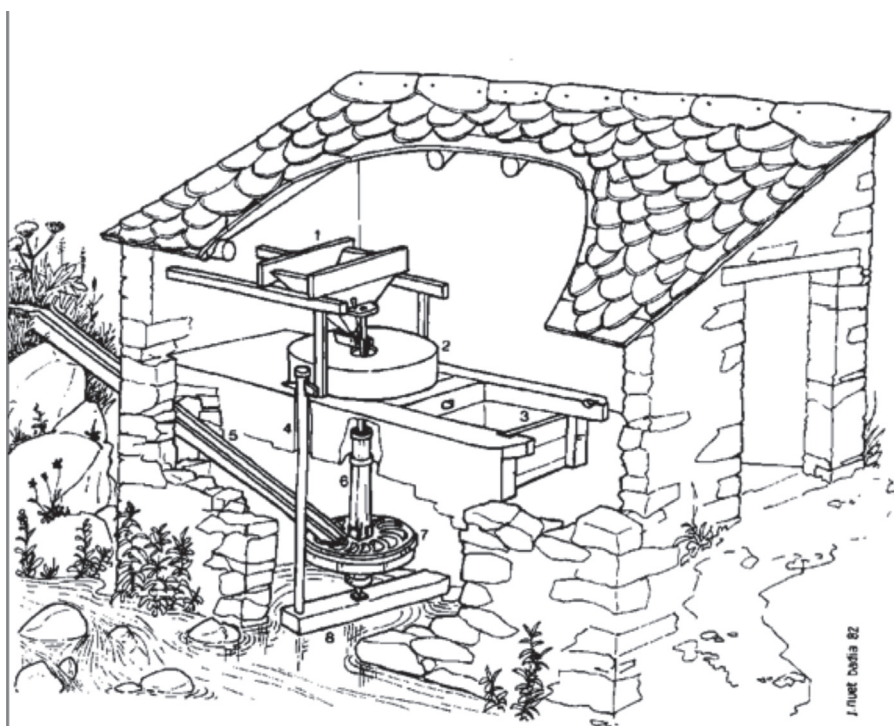
vià en la seva darrera etapa va ser utilitzat com serradora de pedra (a partir del anys 50) i, més tard, per a generar electricitat a través d'unes turbines (a partir de finals dels anys 80), si bé pel que sembla, no va acabar de funcionar adequadament.

Detall de l'escultura de Sant Anastasi, al molí de Cervià (Antoni Benavente).

FUNCIONAMENT D'UN MOLÍ HIDRÀULIC

La pressió que arriba a generar el salt d'aigua en entrar a l'àmbit del cacau del molí, genera la força necessària per moure tot el mecanisme de les moles. Aquesta força hidràulica fa girar, primerament, les pales de la roda, peça que es troba situada a l'espai del cacau. A l'eix vertical d'aquesta roda, l'*arbre* va rotant sobre ell mateix a mesura que la roda gira. I ja en un pis superior, aquest eix o arbre fa rotar la mola volandera, que ho fa sota una altra mola fixa. D'aquesta manera, el cereal que s'introdueix entre les dues moles es mol per convertir-se en farina.

Dibuix del molí de Baix d'Arinsal (Andorra). Ha estat representat tallat perquè es pugui veure la construcció i el mecanisme de l'interior: tremuja (1); coroner (2); calaixera (3); alçador (4); la canal (5); l'arbre (6); el rodet (7); el banc (8).

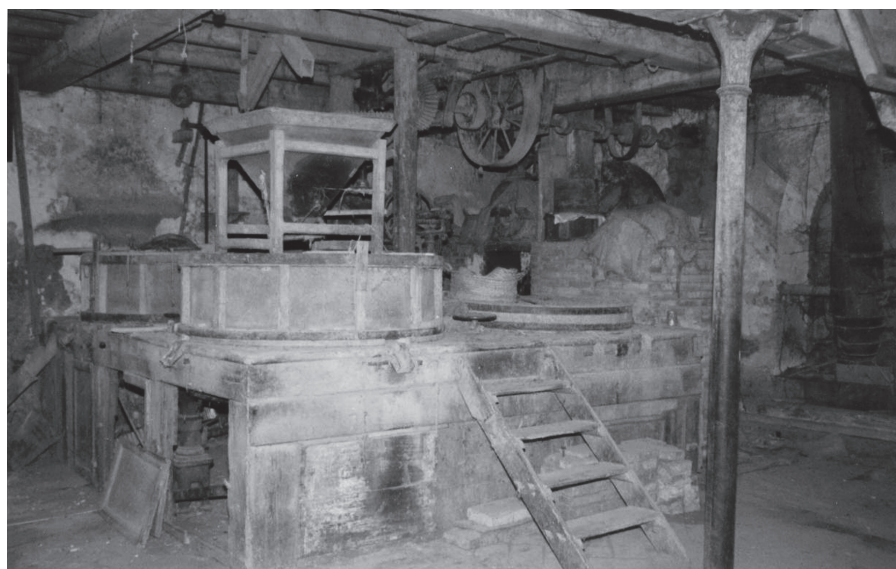
Font: Bolòs, J. i J. Nuet (1983), *Els molins fariners*, Ketres editora: Barcelona.

3. EL MOLÍ DE VILANOVETA O SANT ANASTASI

Antic molí fariner ubicat en un desnivell del terreny preexistent i que aprofita el salt que fa el braçal de la sèquia de Fontanet, de la qual pren l'aigua. Les primeres informacions del molí daten de 1192, poc després de la conquesta cristiana, quan Pere Guillem de Cervera atorga a Pere de Tarascó el dret de poder alçar molins des del cap del pont fins a Vilanova de Fontanet i el torrent de la Femosa. S'alçaria doncs a finals del segle XII o principis del XIII, restant en mans privades durant tota l'edat mitjana. La propietat del molí va ser adquirida per diferents personatges, fins que l'any 1569 el va comprar la Paeria pel preu de 5.000 lliures, el 9 de març, a Jaume Mahull. El govern de la ciutat assignà a partir d'aleshores els moliners i el manteniment i reparació de la maquinària i l'edifici, i l'arrendava en contractes anuals per a la mòlta, en molts casos conjuntament amb el molí de Cervià, també de propietat municipal. Amb

la desamortització de béns municipals de 1855, el molí passà a mans privades. La Paeria hi fa unes darreres obres de millora per aconseguir un millor preu. Els darrers moliners a utilitzar-lo van ser la família Figueres, que compraren el molí l'any 1907. Finalment, l'any 1995 la Paeria el torna a adquirir per restaurar-lo i obrir-lo al públic, com a espai del Museu de l'Aigua de Lleida. Els molins tenien una senyal d'identificació en els llinars de les portes o bé a les parets de les façanes. En el

Molí de Vilanoveta abans de la reforma. Font: Museu de l'Aigua, Hermínia Sirvent.

cas del Molí de Sant Anastasi a la façana principal té una figura que sembla representar a Sant Anastasi patró de Lleida, signe inequívoc dels temps en que pertanyia a la Paeria. També se'l coneix com molí de Fontanet (pren el nom de la séquia) i també molí de Vilanoveta (l'antic nom del poble on estava ubicat, desaparegut al segle XVII i actualment ocupat pel barri de la Bordeta). La imatge del sant és d'època barroca, quan el molí medieval passa a mans municipals i és reformat.

Dia 10 de Febrer de 1752

Bafant C ^a	Joseph	Montaner	2 sacch de Pa	18 @ 20 s
Bafant	Salva	Salva	un remutjo	2 @ 21 s
Bafant	La C ^a	Bonet	7 sacch de Pa	60 @ 20 s
Bafant	Ramon	Palazquez	1 sacch de Pa	5 @ 4 s
Vila to	Catarina	Soler	un remutjo	3 @ 2 s
Vila to	Gabriel	Madal	un remutjo	4 @ 2 s
Vila to	Ferrera	Ferrera	un remutjo	2 @ 10 s
Vila to	Joseph	Espinach	un remutjo	2 @ 7 s
Cervica	Fran	Ferrera	1 sacch de Pa	7 @ 20 s
Cervica	Catarina	Puig	un remutjo	2 @ 15 s
Vila to	Joseph	Gidal	un sacch de Pa	8 @ 10 s
Cervica	Paula	Estrada	un remutjo	1 @ 15 s
Cervica	Anton	Boig	un remutjo	3 @ 16 s
Cervica	Fran	Arbona	un remutjo	3 @ 2 s
Cervica	Joseph	Mora	un remutjo	3 @ 2 s
Cervica	Joseph	Pouissa	un remutjo	2 @ 22 s
Qualbon	Anton	Santmori	2 sacch	15 @ 18 s
Qualbon	Joseph	Salva	un remutjo	4 @ 6 s
Papa	Juan	Brach	un sacch	6 @ 4 s
Papa C ^a	Ignasi	Brach	4 sacch	28 @ 18 s
Qualbon	Joseph	Albano	un remutjo	3 @ 11 s
Vila to	Micolas	Carriach	un sacch	5 @ 10 s
Cervica	Anton	Casala	un remutjo	3 @ 20 s
Vila to	Joseph	Abella	1 sacch de Pa	8 @ 16 s
Vila to	Salva	Berques	un remutjo	2 @ 22 s
Vila to	Moran	Ramon Lirio	un remutjo	2 @ 22 s
Vila to	Joseph	Planio	un remutjo	1 @ 13 s
Vila to	Joan	Pilever	un remutjo	7 @ 8 s
Vila to	Jaume	Bellot	un sacch de Pa	4 @ 10 s
Vila to	Joan	Mor	un sacch de Pa	7 @ 6 s
Cervica	Tomas	Alvora	1 sacch de Pa	7 @ 13 s
Vila to	Fran	Betora	un remutjo	2 @ 21 s
Qualbon	Fran	Morri	un remutjo	4 @ 13 s
Papa	Paul	Sant	un remutjo	17 @ 0 s
Papa	Pau	Palazquez	2 sacch de Pa	8 @ 0 s
Papa	Pau	Floret	1 sacch de Pa	8 @ 0 s

Sacs de blat rebut en diversos molins de Lleida, 10 de febrer de 1752. Font: CAT AML, Fons municipal, Llibre del pesador del blat i la farina, 1751-1752, folis 113v-114r. Reg. 298.

4. EL XOPERAL DEL TÒFOL I LA SÉQUIA DE TORRES

EL TÒFOL: PESCADOR I BARQUER DEL SEGRE

Malgrat que la gent més gran encara recorda la figura del Tòfol i les seves barques, poca gent coneix realment qui era aquest personatge. Hom l'esmenta com “un pagès que tenia un bocí de terra no gaire lluny del riu on hi tenia unes barques que igual servien per passar la gent a l'altra vora del riu com per a pescar”. Sabem també que hauria viscut durant el primer terç del segle XX, i que tenia la seva residència al carrer Alcalde Costa. Sembla que ens hauria deixat cap als anys seixanta. El que segurament desconeix la gent és que el Tòfol era un dels darrers representants de la figura dels pescadors d'ofici que navegaven pel Segre. Segons les fonts dels segles XIX i XX, l'ofici de pescador era una activitat que estava restringida a unes poques persones. Les seves vivències expressen una manera atàvica d'entendre el riu i constaten la pervivència d'una cultura fluvial força arrelada a la societat de la ribera del Segre fins als anys 30 i 40 del segle XX. La societat els associava a un model de vida arcaic i els vinculava a un entorn marginal i feréstec del riu.

Barca amb pescador a Corbins (fons particular de la família Gené).

La regulació de l'activitat de la pesca al riu Segre, al seu pas per la ciutat de Lleida, penjava del dret consuetudinari de l'ús de les aigües. De fet, era la pròpia ciutat qui s'encarregava de l'administració de l'activitat de la pesca i la regulació dels "emprius" de pesca, per tal de garantir l'abastiment de peix de riu al mercat de la ciutat i regular-ne la seva venda. De fet, sabem que el peix que pescava el Tòfol el portaven, ell i la seva muller, a Lleida per vendre'l al mercat. També era el propi municipi qui gestionava les llicències de pesca al riu Segre i designava les tolles i peixeres on pescar. Aquests espais conformaven basses naturals i constitueixen veritables reservoris de la fauna piscícola: "madrilla, barbs, carpes, anguiles i truites".

Un dels serveis que procurava el Tòfol era el pas de mercaderies pel riu del terme d'Albatàrrec al de Rufeà a canvi d'una quantitat, fet que permetia als pagesos dels pobles del sud de Lleida evitar la taxes municipals que es fixaven als productes de fora del terme municipal de Lleida, ja que aleshores aquests accedien al mercat com a productes de Rufeà.

LA SÉQUIA DE TORRES

La séquia de Torres de Segre té un origen molt lligat a la séquia de Fontanet. La concessió reial feta el 1184 a Ramon de Cervera inclouria ambdues. Si fem un salt fi ns l'edat Moderna, trobem, per exemple, que el 1656 el Comanador de Torres –de l'orde dels Hospitalers– pagava 17,5 lliures anuals de cens a l'ajuntament de Lleida per la presa de l'aigua de la séquia de Torres, xifra que a fi nals del segle XVII ja era de 30,6 lliures. Aquesta quantitat es mantindrà fi ns passada la desamortització, ja que Francesc Miret, obtentor de la Coman-da de Torres en la subhasta corresponent, pagava aquestes lliures anuals a la Junta de Sequiatge.

Com també succeïa de tant en tant a la séquia de Fontanet, les riuades malmetien les infraestructures de rec. Calia refer peixeres i arranjar les parts del recorregut malmeses. A Torres de Segre es començà el 1716 a fer una séquia nova. El comú i el comanador feren una concòrdia en la que es fixaven els dies que el comanador podrà gaudir d'aquesta séquia nova, però n'haurà de tenir cura "fent los escombros de ella, y cuidarse de la presa de la aigua...". La séquia portava molt poca aigua fins que el 1775 l'ajuntament de Lleida va permetre fer una rasa que aportava dos moles d'aigua a la séquia de Torres. Malgrat tot, al darrer terç del segle XVIII els veïns d'Albatàrrec, Montoliu i Sudanell deixen de mantenir la sèquia en condicions. Per això l'Audiència

anuncia que imposarà penes de 25 lliures per cada falta en la cura de les séquies o bé si es trencaven les séquies per on no corresponia. L'Audiència ordena a Albatàrrec, Montoliu i Sudanell que quan reguin tinguin cura d'ella "teniéndola limpia y reparada en todo lo que mira a sus territorios..., sin abusar en manera alguna de dichas aguas, rompiendo por donde no se debe, o dexando de tener en forma las compuertas a estilo de buenos labradores, y disfrutadores de aguas de aseQUIAS comunes..." .

Els regidors de Torres, al tombant dels segles XVIII i XIX, fan una nova presa i séquia per augmentar el cabal de la séquia de Torres amb l'objectiu de regar adequadament l'horta de la vila. El cost de l'obra es xifrà en 134.068 rals de billó. El comanador de Torres condonarà durant dos anys -des de l'abril de 1804 fins al mateix mes de 1806- el 6è dels fruits que li pagaven els de Torres, cedirà pel mateix temps la bassa d'amarar cànem i el tros de terra que serveix per estendre'l, el trull de vi amb el celler, cubell i altres estris, i aportarà 2.000 lliures en moneda d'or o argent, pagadores quan l'obra s'hagi finalitzat.

Aquesta s'haurà de fer en dos anys i el cost que resta, es repartirà en funció de la riquesa cadastral dels regants. Aquesta obra havia de beneficiar també els propietaris de terra d'Albatàrrec, Montoliu i Sudanell, que regaven amb l'esmentada séquia, el Capítol de Lleida -ja que rebia un 12è dels productes de Torres- i el rector de Torres com a perceptor de la primícia. Segons l'Ajuntament de Torres de Segre, tots aquests individus i institucions haurien de contribuir a l'obra, però es desconeix si fou així.

Una nova riuada el 24 de maig de 1853 va malmetre les terres properes i féu destrosses als camins del terme de Lleida. Aquest fet feu renàixer el descontentament dels veïns de Lleida que havien vist com la séquia tenia enfonsaments cap a la part esquerra que perjudicaven els seus camps. I recordaven que fou el governador de Lleida qui el 1806-1807 els obligà a vendre la terra per on havia de passar la nova séquia. No sembla segur que els afectats de 1853 rebessin indemnitzacions per part dels propietaris de la séquia de Torres, ara privatitzada amb la desamortització, ja que l'ajuntament de Lleida no acabà d'aconseguir que es restituïssin els camins i es mantinguessin en condicions.

Com totes les séquies, la de Torres fou una realitat dinàmica que implicà unes relacions sovint conflictives entre les parts interessades.

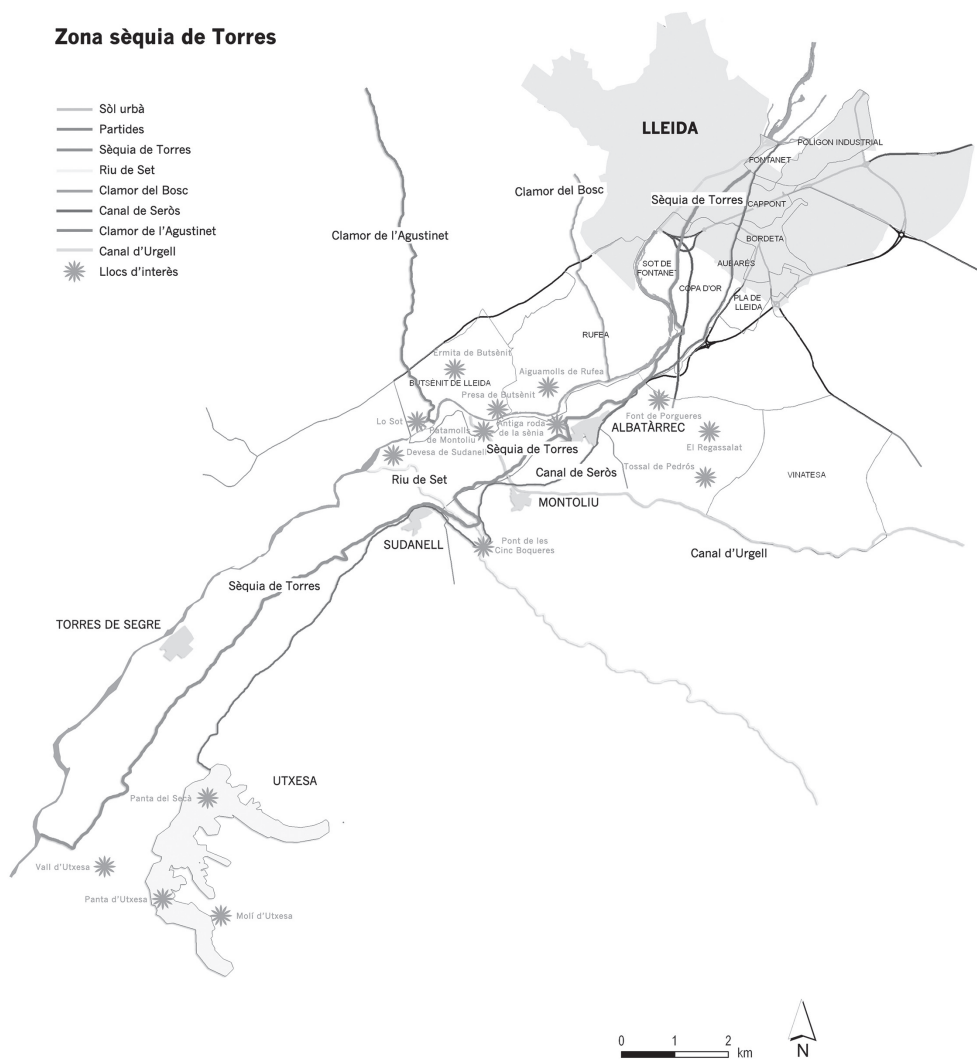
EL PONT DEL BOC DE BITERNA

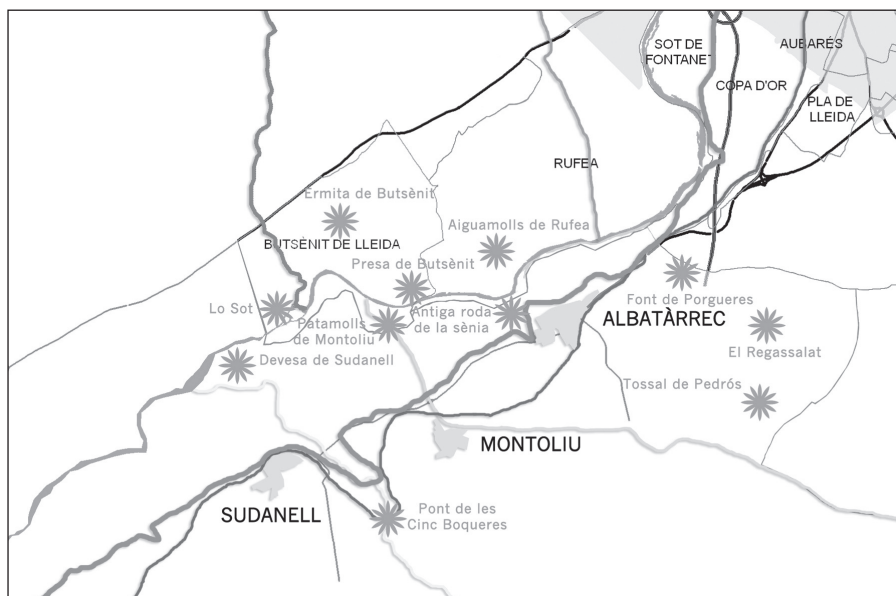
El Pont de Boc data del segle XVI, i és recordat per haver estat una zona de reunió de bruixes. Josep Lladonosa ens relata en el seu llibre “Història de la ciutat de Lleida” com, l’any 1627, diverses dones de Lleida foren acusades d’adoradores de Satanàs, en la figura del Boc. L’autor explica que les bruixes es reunien al planell de Gardeny o al riu Femosa, vora Artesa de Lleida, “al pont apel·lat del Boc de Biterna”.

Pont del Boc de Biterna (Antoni Benavente).

Zona sèquia de Torres

GEOREFERÈNCIES DELS ELEMENTS D'INTERÈS

Entrador de Tèrmens: X: 312897 Y: 4620994

Antigues comportes: X: 312351 Y: 4620467

Gabions del Sot del Fuster: X: 312129 Y: 4620116

Pont Espatllat: X: 311653 Y: 4619380

Mina de Vilanova de la Barca: X: 310672 Y: 4617681

Punt de captació actual: X: 309654 Y: 4616475

Molí de la Nora: X: 308881 Y: 4615562

Boquera d'època andalusina: X: 308243 Y: 4615463

La Secleta: X: 307774 Y: 4614984

Pont del Roig: X: 306712 Y: 4614300

Pont de la partida de Grenyana: X: 306092 Y: 4612768

Molí de Cervià: X: 304607 Y: 4610710

Molí de Sant Anastasi: X: 303464 Y: 4608880

Aquest quadern ha estat elaborat per Quim Abadia, Antoni Benavente, Jordi Bolòs, Xavier Eritja, Xavier Esterri, Josep Forns, Marc Sans i Enric Vicedo.

Els mapes de la sèquia de Fontanet han estat elaborats per l'Estudi Nix. El de la sèquia de Torres de Segre per Xavier Esterri.

Ajuntament d'Alguaire

Universitat de Lleida

Ajuntament d'Alguaire
Patronat Municipal

«JOPEP LLADONOSA I PUJOL»

Grup d'Estudis
Ateneu Popular de Ponent